

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UMUM MÜFETTİŞLİKLERİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Tuğba KORHAN

Dicle Üniversitesi, ttugbadogan@hotmail.com

Özet

Anadolu'da Millî Mücadele gerçekleşip, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hızlı bir uluslaşma ve merkezileşme sürecine girilmiştir. Bu yönde çalışmalar devam ederken, ülkenin doğusu Nasturi, Şeyh Sait, Ağrı isyanları gibi büyük isyanlara sahne olmuştur.

Ülkeyi yönetenler, hem merkezileşme politikası doğrultusunda hem de bu isyanları önlemek amacıyla bir dizi önlem almış ve bu yönde bir devlet politikası oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu tedbirlerden ilki olarak, Güneydoğu Anadolu'da kurulmak üzere yakın geçmişte de Olağanüstü Hal Bölge Valilikleri adıyla uygulamaya geçirilen *Umum Müfettişlikleri* kurulmuştur. 1927 yılında Birinci Umum Müfettişliği kurulmuş ardından hem Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun genel kalkınmasını sağlamak amacıyla hem de bölgedeki asayişsizliği önlemek için Üçüncü ve Dördüncü Umum Müfettişlikleri kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler:Umum Müfettişlikler, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu.

AN EVALUATION ABOUT THE PUBLIC INSPECTORSHIPS AT THE PERIOD OF TURKISH REPUBLIC

Abstract

In 1923, after the foundation of Turkish Republic, a period of nationalization and centralization started. While these attempts were being kept, in the east part of the country, some important rebellions such as Nasturi, Şeyh Sait and Ağrı were being seen. Governors took measures and tried to form a policy to deal with these riots and sustain centralization period.

First of these measures are the Public Inspectorships which were established in Southeast Anatolia as Regional States of Emergency Governorships in recent dates. After the foundation of the I. Public Inspectorships, to elicit the progress in East Anatolia and hinder the regional problems III. and IV. Public Inspectorships were founded.

Key Words: Public Inspectorship, Southeast and Eastren Anatolia.

Giriş

Umumi Müfettişlikler, Osmanlı Devleti'nin idari uygulamasının Cumhuriyet'e devredilen mirası olarak kabul edilebilir. Osmanlı Devleti'nde, Umumi Müfettişliklerin 19. yüzyılın sonunda ortaya çıktığı görülmektedir. (Somel, 1996: 44)

Osmanlı Devleti'nde Valiler ve Mutasarrıflar, Müfettişlere karşı sorumluydular. Vilayetlerdeki her gelişmeyi Umumi Müfettişlere bildiriyorlardı. Hatta en alt düzeyde bir memurun işe alınması için dahi Müfettiş onayı gerekmekteydi. Islahat girişimlerini yakından izleyen yabancı yetkililer de her ayrıntıyı Umumi Müfettişlere bildiriyorlardı. Müfettişin gerekli görmesi halinde, sorunlar yerel yetkililere iletiliyordu. Umumi Müfettişi gerek Saray ve gerekse Osmanlı Hükümeti ile iletişim içindeydi.

1920 yılında Damat Ferit Paşa döneminde de bir Umumi Müfettişlik kurulmuştur. 2 Nisan 1920 tarihinde Salih Paşa Kabinesi istifa ettikten sonra 5 Nisan'da Damat Ferit Paşa 4. Kabinesi'ni kurmuş, ardından Kuva-yı İnzibatiye

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UMUM MÜFETTİŞLİKLERİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

birlikleri oluşturulmuştur. Kuva-yı İnzibatiye, seyyar olarak kurulan askeri birliklerden oluşuyordu. Ancak, Anadolu'da Hakimiyeti tekrar tesis edebilmek için askeri alanın dışında da daha geniş yetkilerle donatılmış bir müesseseye ihtiyaç vardı. İşte bu kuruluş, Ankara'da BMM'nin açılıp, yönetime el koyduğu bir sırada 28 Nisan 1920'de kurulan *Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği* idi. Bu müfettişlik, Anadolu'da ortaya çıkan istenmeyen durumu bir an evvel ortadan kaldırarak emniyet ve asayişin sağlanması için seri bir şekilde tedbirler almakla görevlendirilmişti. Askeriye ve mülkiyede tam bir salahiyyete haiz olacak Umumi Müfettişliğin kararname layihası Meclis-i vükela'ca hazırlanmıştı. Bu kararname, Padişah Vahdettin tarafından 28 Nisan 1920 tarihinde imzalanarak *Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği* kurulmuştu. Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği'nin vazife ve salahiyyetlerini düzenleyen kararname de 6 Mayıs 1920 tarihinde Padişah tarafından onaylanmıştı. Bu kararnameye ilave olarak hazırlanan ve müfettişliğin yetkilerini daha da arttıran bir diğer kararname de 13 Mayıs 1920'de yürürlüğe girmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki sarsılan otoritesini tekrar tesis etmek için oluşturduğu bu kurumun başına Zeki Paşa tayin edilmiştir. Zeki Paşa göreve geldikten sonra Ankara'ya giderek Ankara Hükümetiyle görüşmüşse de bir netice alınamamıştır. Damat Ferit Paşa'nın görevinin sona ermesinden sonra Umum Müfettişliği de ortadan kalkmıştır. (Koçak, 2003: 44-53.)

A.Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişliklerin Kurumsallaşması

Cumhuriyetin ilanından sonra, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 89. Maddesinde de belirtildiği gibi Mülki İdare taksimatı vilayet-kazanahtiyeden oluşan üç kademelik esas üzerine kurulmuş ve böylece Türkiye Cumhuriyeti 74 vilayete bölünmüştür.

Fakat kısa bir süre sonra bütçe, nüfus, coğrafi durum bakımından vilayetlerden bir kısmının vilayet halinde kalmasına imkân olmadığı anlaşılmış, uzmanlardan oluşan heyetlerin yaptığı incelemeler doğrultusunda 1926 yılında 877 sayılı *Teşkilatı Mülkiye Kanunu* hazırlanmış, bu kanunla birçok yerin bağlantıları değiştirilmiş ve 11 il (Üsküdar, Gelibolu, Ardahan, Muş, Dersim, Beyoğlu, Genç, Siverek, Çatalca, Ergani, Kozan) lağvedilmiştir. Bu suretle mülki teşkilat 63 vilayet, 343 kaza ve 681 nahiye olarak tespit edilmiştir. 1933 yılında 2197 sayılı kanunla 6 il daha (Aksaray, Cebelibereket, Artvin, İçel, Şebinkarahisar, Hakkâri) lağvedilerek toplam il sayısı 57'ye indirilmiştir. (*Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 67*)

Umum Müfettişliği uygulaması uzun süre tartışılmış ardından özellikle 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 22. ve 23. maddelerinde Umumi Müfettişlik teşkilatlarının kurulması hususunda kanuni alt yapısı hazırlanmış ancak o günkü şartlar gereğince herhangi bir sonuç alınamamıştı. Bu tartışmalara katılan Kâzım Karabekir, Doğu harekâtının başarısından sonra Ankara'ya davet edilmiş ve kendisine Müdafaa-i Milliye Vekâleti teklif edilmişti. Karabekir anılarında bu gelişmeleri şöyle anlatır: *Geçen yıl hazırlandığı halde, hala meclise sevk olunmadığını öğrendiğim Müfettiş-i Umumilik Kanunu'nun bir an önce çıkarılması lüzumunu Müdafaa-i Milliye Vekâleti'yle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne yazdım. Şifahen de bu makamlara bunun ve diğer şûraları-n lüzumunu anlattım. Bana hak veriyorlar. Fakat işler yürümüyor. Yeni kurulmuş olan devlet, varlığını*

güçlendirmek için asıl mücadelenin cehalete ve geri kalmışlığa verilmesi gerektiği gerçeğinden hareketle zamanı ve şartları geldiğinde yapmayı düşündüğü inkılâplar hayata geçtikçe olumlu ve olumsuz tepkileri de beraberinde getirmiştir.

1927 yılına gelindiğinde Abidin Özmen'in deyimiyle *hükümet, idare makinesinden tam randıman almak için* Birinci Umum Müfettişlik bölgesi 20 Haziran 1927 günü ve 1164 sayılı kanunla Elazığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illerini kapsayarak kurulmuştur. (Düstur, 1946: 1005)

Goloğlu ise bu unsurların yanında asıl belirleyici sebebin ekonomik olduğunu vurgulamaktadır. Cumhurbaşkanı ve Ekonomi Bakanı Celal Bey'in yurt gezilerinin sonunda verildiğini söylediği bu kararın gerekçesini şöyle izah eder:

Türkiye'nin her yanında aynı ekonomik koşullarla ilerlenemeyeceğinden memleket ekonomik bölgelere ayrılacak ve idare mekanizması da buna uydurularak her bölgede ayrı örgütler kurulacaktır. Üçer beşer ilden meydana gelecek bölgelerde bu illerin özel bütçelerinin birleşmesi sayesinde ihraç iskelelerinin, yolların ve benzeri şeylerin kolaylıkla gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. (Goloğlu, 1974: 49-50)

Kanuna göre halkın iskânı hızla sağlanacak ve köylü topraklandırılacak, vilayetlerin imar faaliyetleri bir an önce tamamlanıp ıslah edilmeleri sağlanacak, bölge halkının ekonomik ve sosyal ihtiyaçları çözülecek bunların yanında toplumun güvenliği de sağlanacaktı. (Düstur, 1946: 1005)

Tasarı benimsendikten sonra 27 Kasım 1927 tarihinde 5858 sayılı kanun tasarisının kararnamesi kabul edilmiş ve İbrahim Tali Bey (Öngören) Birinci Umumi Müfettişi olmuştur. (Aybars, 1995: 226) Kendisinden sonra Hilmi Ergenli 1933 yılında bölgeye Umum Müfettişi olarak atanmıştır. Hilmi Ergenli'den sonra ise Abidin Özmen bu görevi 1935 yılında devralmıştır.

11 Haziran 1935 tarihinde Birinci Umumi Müfettişliğe ataması yapılan Abidin Özmen Aydın milletvekilliğinden istifa ederek başladığı bu görevi sekiz yıl boyunca, 18 Haziran 1943 tarihine kadar sürdürmüştür. Bu görevden sonra 26 Temmuz 1943 tarihinde İkinci Umumi Müfettişlik görevine atanması yapılmıştır.

B.Umum Müfettişliklerin İşlevi ve Yapısı

Umum Müfettişlikleri bölgenin diğer bölgelerle bütünlüğünü sağlamak, merkeze olan uzaklığı ve ulaşım zorlukları göz önünde bulundurularak kurulmuş kurumlardır. (Özmen, 1947: 238) Kuruldukları bölgelerin durumuna göre çeşitli farklılıklar gösterse de Umum Müfettişliklerinin genel yapısını Birinci Genel Müfettişlik çalışma büroları teşkilâtına bakarak öğrenebiliriz. 1935 yılında çıkan 2865, 3476, 3484 numaralı kanunlara ekli kadro cetvelleriyle tesbit edilen kadroya göre Genel Müfettişlik büroları:

Adliye, Sıhhat, Emniyet, Maliye, Maarif, Ziraat, Veteriner, Nafia ve İktisat müşavirlikleri ile Jandarma Komutanlığı, Hususi Kalem, İstatistik, Yazı işleri, Evrak, Levazım ve daire müdürlüklerinden oluşur. Bunlardan başka C. H. P. Halkevi işleri ile Spor işleri masaları vardır.

Ayrıca, Gümrük Kaçak Mücadele Müfettişi ve Müteaddit Mülkiye Müfettişi, Genel Müfettişin emrinde ve Genel Müfettişlik merkezinde bulunurlar.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UMUM MÜFETTİŞLİKLERİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

1928'de Diyarbakır'da işe başlayan Birinci Genel Müfettişliğe sonradan Ağrı Vilayeti de eklenmiştir. 1929 yılında 1509 numaralı kanunla Bitlis Vilayeti yerine Muş İli kurularak Bitlis kaza halinde Muş'a bağlanmıştır.

25 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun birinci maddesine (BCA 030.18.01/57.70.15) göre Erzurum, Kars, Gümüşhane, Erzincan, Trabzon, Ağrı illerini kapsayan Üçüncü Umum Müfettişlik kurulmuş ve 23 Ağustos 1935 yılında da Umumi Müfettişliğe yine Bakanlar Kurulu kararıyla daha önce Ardahan, Konya ve Erzurum Milletvekili olarak görev yapmış olan Tahsin Uzer atanmış. (BCA 030.18.01/57.70.16) Erzurum'da müfettişlik binaları yapılmak üzere 1.000.000 liradan fazla tahsisat veren kanun çıkartılmış ve bu tahsisatla Erzurum'da yeni bir mahalle oluşturulmuştur.

Umum Müfettişi Tahsin Uzer, bölge valiliklerine gönderdiği 15 Eylül 1935 tarihli telgrafında, bu göreve tayin edilmesi ve amaçlarını şu şekilde ifade etmiştir:

Müfettişliğe tayin edildim. Başbakan'ın doğu seyahatlerinde gördüğü eksiklikleri tamamlamak müfettişliğin programını teşkil eder. Atatürk'ün ilk kurtuluş sesini yükselttiği ve işittirdiği şark memleketlerinde en küçük mesai ve muvaffakiyetimizin devlet hayatındaki çok canlı ve verimli birer eser olacağını ve işte bu noktada aşk ve iman birliğiyle şarkın kalkınmasına bütün varlığımızı şart etmemiz lazım geleceğini programımızın ilk başlangıcı olarak beyan ederim... (Erzurum, 1935: 1, Varlık, 1935: 4)

Üçüncü Umumi Müfettişlik Merkezi Erzurum idi. (BCA, 030.10.71.468.6.) Müfettişlik programına göre mıntikanın topyekûn kalkındırılması ve bölgeler arasındaki kalkınmışlık farkını asgariye indirgeyebilmek için ekonomik, bayındırlık, eğitim ve sağlık gibi önemli alanlarda çalışmalar en kısa zamanda başlatılmalıydı. Dahası Cumhuriyetin birçok nimetlerinden biri olan yaratıcılık ve yapıcılık kudretini bu mıntika halkına tattırmak, bölgenin kalkındırılması için yerel idareler başta olmak üzere sivil örgütleri canlandırmak, halka rehber ve önyak olmak, çalışmak isteyen fakir bölge insanına iş sahası temin ve doğu vilayetlerinde görev yapacak memurların yaşam standardını artırmak programın esasını oluşturmaktaydı.

Genel müfettiş, baş müşavir, yabancı işler müdürü, hususi kalem müdürü, yazı işleri müdürü, evrak işleri müdürü, istatistik işleri müdürü, asayiş müşaviri ve muavini, emniyet müşaviri ve muavini ve 5 istihbarat memurundan oluşan müfettişlik hemen göreve başlamıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1944: 43)

C. Örneklerle Umum Müfettişliklerinin Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Falih Rıfkı Atay'ın *ağaların devrine son verip yeni nesilleri okullarda yetiştirmek amacıyla* kurulduğunu söylediği (Atay, 1938: 4) Umum Müfettişlikleri böyle bir ortamda, bölgenin diğer bölgelerle bütünlüğünü sağlamak, bölgeyi kalkındırmak (Goloğlu, 1974: 49-50) vatandaşların emniyetini ve genel asayişini sağlamak için kurulmuş Olağanüstü Hal Bölge Valilikleridir. Genel olarak bölgeyi kalkındırmayı ve bölgeler arası dengesizliği ortadan kaldırmak için, Anadolu'nun doğusunun merkeze olan uzaklığı ve ulaşım zorlukları göz önünde bulundurularak kurulmuş kurumlardır. (Özmen, 1947: 238)

Umum Müfettişliklerinin çalışmalarını değerlendirmek için faaliyet raporlarından birkaç örnek sunmak istiyoruz. Başbakan İsmet İnönü doğu seyahati sırasında Dersim bölgesinde bir Umum Müfettişliği kurulmasını hem bölgedeki asayişsizliğin kontrol altına alınması hem de bölgeyi kalkındırmak için Dersim'in var olan Umum Müfettişliklerinin yetersiz kaldığına kanaat getirmiş ve Ankara'ya döndükten sonra Tunceli kanunu olarak bilinen 6 Ocak 1936 tarihinde ve 23823 sayılı kararname ile Dördüncü Umum Müfettişliği resmen kurulmuş (BCA 030.18.01.61.1.8.) ve ardından 6 Haziran 1936 yılında merkezi Tunceli olmak üzere Elazığ, Tunceli, Bingöl illeri Birinci Genel Müfettişlikten ayrılarak Dördüncü Genel Müfettişlik Bölgesi'ne katılmıştır.

10.1.1936 tarihli bir belgeye göre de *Dördüncü Umum Müfettişlik uhdesinde bulunmak üzere sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan 229 sayılı tezkere üzerine icra vekilleri heyetince Dördüncü Umum müfettişi olmak üzere atanmıştır.* (BCA 030.18.01.02.61.2.12.) Korgeneral Alpdoğan, Vali Komutan olarak Tunceli'ye atandıktan sonra bu ilin kalkındırılması için geniş kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Öncelikli olarak Tunceli'nin merkeze olan bağlantısını güçlendirilmek için ulaşımının kolaylaştırılması düşünülmüş ve bölgede yol yapım faaliyetlerine başlanmıştır.

Dördüncü Umum Müfettişlik Bayındırlık ve İmar Dosyası'nı (BCA 030.10.71.469.5.) incelediğimizde ilk iş olarak; Elaziz-Hozat-Pülür yolları, Mazgirt Köprüsü-Nazimiye-Pülümür yolları, Gülüşkür-Pertek-Süngeç Köprüleri, Pülümür ve Pülür kışlaları, Hükümet Konakları ve Karakolların yapılması ile işe başlanmış ve bu işler için 1.000.000 lira verilmiştir.

Ayrıca Mazgirt-Nazimiye üzerinden Pülümür'e kadar düşünülen şose yapımı için ilave ödenek istenmişse de hâsıl olan mali zarurete binaen buna imkân bulunmamış ve bu para ile yapılmak istenenlerin diğer masraflardan kısılmak suretiyle temin ve idaresi uygun görülmüştür. (BCA 030.10.71.469. 5-3.)

Hükümetin mali olarak sınırlı bir bütçe ayırabildiği kalkındırma faaliyetleri devam etmiştir;

- Pülümür zabıt ve kâtip evleri 40.000 lira,
- Pülür zabıt ve kâtip evleri 40.000 lira,
- Açılacak mekteplerin daimi masraflarına yardım 32.000 lira,
- Mekteplerin inşa masrafları 68.000 lira,
- Bingöl hükümet konağı 50.000 lira,
- Sulama işleri 60.000 lira,
- Elaziz hastanesi 100.000 lira,
- Telefon inşası 10.000 lira,

Yeni ve eski kaza hükümet konakları ile karayolları inşası 100.000 lira. (BCA 030.10.71.469.5-4.)

Ankara Hükümeti Tunceli isminde yeni bir vilayet kurmuş ve en başından başlayarak bu ili imar ve iskân etmeye çalışmıştır. Hem bölgedeki asayişsizliği önlemek ve otorite boşluğunu doldurmak, bu bölgeyi merkeze bağlamak, buradaki aşiret sisteminin yerine devlet otoritesini tesis etmek için Tunceli baştan oluşturulmuştur.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UMUM MÜFETTİŞLİKLERİ İLE
İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

1935 yılında, 2.3.199 sayılı kararnameye göre, 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun birinci maddesi mucibince ve Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsayan Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur. (BCA 030.18.01/57.70.15) 1935 yılında Üçüncü Umumi Müfettişliğe ait teşkilat kadrosu da, 7 Aralık 1935 tarih ve 2/3465 sayılı kararname ile onaylanmıştı. 23 Aralık 1935 tarih ve 2/3736 sayılı kararname ile de, Üçüncü Umumi Müfettişliğin 1935 yılına ait harcamalarına karşılık 54.760 TL ödenek öngörülmüştür. (BCA 030.18.01/57.70.16.)

Üçüncü Umumi Müfettişliği'ne 23 Ağustos 1935 tarih ve 2/3200 sayılı kararname ile Tahsin Uzer atanmıştır. (İçişleri Bakanlığı Arşivi:515-516) Hasan Tahsin Uzer, 1878'de Selanik'te doğmuş, İstanbul İdadisini bitirdikten sonra 1897'de Mülkiye mektebinden mezun olarak çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nın en hareketli günlerinde Erzurum Valiliği yaparak önemli hizmetlerde bulunmuş ve Erzurum, Van, Suriye valilikleri nedeniyle bölgeyi yakından tanıyan bir devlet adamı olmuştur. Tahsin Uzer'e Erzurum'un imarı ve yeni bir mahalle kurulması için 1.000.000. lira tahsis edilmiştir.

Tahsin Uzer ilk iş bölgedeki yetkileri kendine toplamak ve bürokrasinin oluşturacağı zaman kaybını önlemek için Ankara'ya bir rapor sunmuştur. (BCA 030.10.68.452.2.) Ardından yapacağı işler ile ilgili göreve başladıktan sonra bir kanun layihası hazırlamış ve İsmet İnönü'ye sunmuştur

Madde 1. Umumi Müfettişler, muntakası dâhilinde Hükümetin vekili ve bütün vekillerin mümessilidir. Bu sıfatla başta valiler olmak üzere bütün memurlar kendisine karşı mesul ve gördükleri işlerden ve yaptıkları icraattan izahat ve hesap vermeğe mecburdurlar.

Madde 3: Umumi Müfettiş, polis ve jandarma kıtaları gibi zabıta ve silahlı kuvvetleri ve muntakası içindeki asker kuvvetlerini icra kuvveti olarak kullanabilir... vs.

Doğu illerinde aslında bir güvenlik sorunu olmadığını fakat Osmanlı aşiret yapısını devam ettirmek isteyen 25 kadar ailenin olduğunu ve bu ailelerden halkın da şikâyetçi olduğunu ve bunların batıya nakillerinin gerektiği ve boşalttıkları arazinin de istimlak edilerek halka dağıtılıp halkın toprağa bu suretle bağlanacağını belirtmiştir. (BCA 030.10/70.468.8.)

Halkın sağlığına da değinen Tahsin Uzer, o dönemde yaygın olan trahom, frengi, veremden şikâyet etmiş ciddi tedbirler almak zamanının geldiğini, Oltu'da 3000, Tortum'da 1250, Erzurum'da 1240 frengili hasta varsa da bu sayının daha fazla olduğunu ve bu vaziyet karşısında Üçüncü Umumi Müfettişlik muntakasinda frengi, trahom, verem ve sıtma hastalıklarına karşı çok esaslı sıhhat ve mücadele edilmesi gerektiğini, Trabzon Valisi ve Dr. Fuat ile yaptığı görüşmeler sonucunda Trabzon'da 150 yataklı bir verem hastanesi tesisine karar verildiğini söylemiştir. (BCA 490 01 648 151 1/10-12.)

Daha sonra *Umumi Müfettişlik Grup İnşası* adıyla imar ve iskân faaliyetlerine başlamıştır. Bu imar planının içinde Umumi Müfettişlik, Kolordu Kumandanlığı, Jandarma Müfettişlik ve Kumandanlığı, Halkevi, Posta ve Telgrafhane, İnhisarlar Başmüdürlüğü, otel, lokanta, gazino, Müfettişi Umumi, Kolordu Kumandanı ve Müstahkem Mevki Kumandanı evleri, çift apartmanlı 21 adet memur ve subay evi ve bir ilkokul vardır. (BCA 030.10/71.467.2.)

Trabzon'da et ve soğuk hava deposu, balık yağı, Erzurum'da iplik fabrikası, suni gübre fabrikaları, Murgul bakır ve kuvars madenlerinin yeniden işletilmesi, Kars'ta, Iğdır'da Erzurum'da ihracat - ticaret birlikleri, kooperatifler, Iğdır Ovası'nda pamuk üretimi, Iğdır bölgesine Serdarabat Barajı'nın fonksiyonel hale getirilmesi, Erzurum'da şeker fabrikası soğuk et ve konserve fabrikası, Rize ve Çoruh vilayetlerinde iskeleler Tahsin Uzer'in müfettişlik bölgesine kazandırdığı örneklerdir. (BCA 030.10771.465-7.)

Hükümet'in başka bir önem verdiği konu ise Umum Müfettişlerin seçimidir. Üçüncü Umum Müfettişliğine ise bu bölgeyi tanıyan ve bu alandaki faaliyetlerinden iyi bir idareci olduğuna kanaat getirilen Tahsin Uzer seçilmiştir. Bu müfettişlik bölgesi gibi Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen de Anadolu'nun doğusunda yıllarını geçirmiş bir insandır, kendisi bölgedeki deneyimlerini şöyle aktarmıştır;

1924 senesinde Şeyh Sait isyanında örfî idare bölgesinde Birecik Kaymakamı idim. Ve 926-927 de Diyarbakır'da örfî idare âmiri olan Üçüncü Ordu Müfettişinin yanında Mülkiye Müfettişi olarak Mülkiye Müşaviri idim. 1928. 29, 30, 31 senelerinde de Bitlis ve Muş Valiliklerinde bulundum. 15 aydan beri de Umumî Müfettişlik ödevini ifaya çalışıyorum. Görülüyor ki, doğu vilâyetlerimizde meydana gelen birçok hadiseleri, yakından seyretmek veya içinde bulunmak suretiyle kendime göre tahlil etmiş bir haldeyim. (Birinci Umum Müfettişlik Bölgesi, 1939: 317)

Umum Müfettişlerinin ortak özelliklerinden biri de Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış isimlerden seçilmiş olmalarıdır. Diyarbakır Milletvekilliği yaparken Birinci Umum Müfettişi olarak atanan İbrahim Tali, Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkanlar arasındadır.

Birinci Umum Müfettişlik bölgesinin de kendi çalışma alanında çok büyük işler yaptırmış, imar, bayındırlık ve iskân işlerinde bölgeyi kalkındırmaya yönelik yoğun faaliyetleri olmuştur.

Müfettişlik göreve başladıktan sona birinci derecede, Diyarbakır-Bitlis-Van ve Bitlis-Muş-Diyarbakır-Mardin-Urfa yollarına önem vermiş bu yollar üzerinde de Garzan, Gezer, Pasur, Hacikamil, Anbarçayı, Pisyar köprülerini kurmuştur. Bunu yanında yapı işlerine girişilmiş, örneğin, Diyarbakır'a 236 liraya Umum Müfettişlik dairesi, 26 liraya Nafia Dairesi, Kız Sanat Okulu, Erkek Sanat Okulu, 100 lira harcanarak Halkevi, Vilayet konağı, soma fabrikası, üç katlı numune hastanesi, ipek böcekçilik okulu, bir lise, bir ilkokul, vilayetin çeşitli yerlerine 8 karakol, Lice'de yeni bir belediye yapılmış, ayrıca il çevresine göçmen köyleri kurularak iskân sağlanmıştır. Diyarbakır'da şehre su boruları çekilmiş ve birçok noktaya çeşmeler yapılmıştır. 250 bin liraya mal olan bir elektrik santrali kurulmuştur. İran hattı ve Irak hattı olarak iki güzergâhtan oluşan demiryolu kurulmuştur.

Sonuç

Türkiye genelinde kurulmuş olan Genel Müfettişlik Teşkilatları, 1948'den itibaren fiilen lağvedilmiştir. Yani, bu teşkilatların kadrolarına ilişkin tahsisatlar 1948 yılı bütçesine konulmamış ve müfettişlikler hukuken var olmaya devam etmekle birlikte fiilen ortadan kalkmıştır

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UMUM MÜFETTİŞLİKLERİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

19 Haziran 1952 tarihinde Genel Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile ekleri tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1946: s.358)

İsmet İnönü'nün dediği gibi *en iyi kanun tatbik edildiği muhitin hususiyet ve ihtiyaçlarına en iyi uyanı olduğu şüphesizdir.* (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 1935: 3) 1930'lu yıllarda bu müfettişlikler olağan üstü yetkilerle donatılmış kurumlardı. Bölgede hızlı bir kalkındırma ve imar faaliyetlerine giriştikleri gibi bölgenin ıslahı için yapılan çalışmaları ile Hükümetin İskân politikasını da bu kurumlar uygulamışlardır. Bunun gibi idari görevlerin yanı sıra isyanların bastırılmasında askeri görev üstlenmiş, genel asayişin sağlanmasında yine bu müfettişlikler görev başında olmuştur.

Bütün bu yetkilerin bir kurumda ve bunun yanında da bir müfettişte toplanmış olması, 1940'lara gelindiğinde demokrasi ve meşruluk açısından sorgulanmaya başlanmış ve bu kurumlar çok partili hayata geçtikten sonra kaldırılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BCA 030.18.01/57.70.15.

BCA 030.18.01/57.70.16.

BCA 030. 18. 01. 42. 8. 10.

BCA 030. 18. 01. 61. 1. 8.

BCA, 030.10.71.468.6.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hasan Tahsin Uzer Sicil Dosyası, s. 515-516.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Düstur, 3. Tertip Cilt 8, No 320, s. 1005,

Düstur, 3.Tertip, Cilt 8, 1946, s. 1005.

Düstur, 3.Tertip, Cilt 9 no 8, s.191.

Düstur; 3. Tertip, Cilt 5, s.576.

Milli Kütüphane Arşivi, (K.B. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu Şb. T.B.M.M. Kavanin Mecmuası C.4, s. 932-934, İkinci İntihab Devresi (Seçilme Dönemi üçüncü içtima senesi)

Resmi Gazete, 26 Haziran 1926, No. 404, Sayı: 877.

TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, s. 345.

TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, s.358.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2 Cilt 1,82 25 06 1927

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre, 5, Cilt 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 1.

Makaleler

ARSLAN, Ali. (1995) “Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği - IV. ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü (1920)” *Ankara Yolu Dergisi* IV/16, s. 443-455.

AYDOĞAN, Erdal. (2004), “Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S. 33-34, Mayıs-Kasım, s. 1-14

SOMEL, Selçuk Akşin.(1996), “Osmanlı Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., Sayı: 29, s. 43-65.

TAŞ, Fahri. (1998), “Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müffettiş Nicolas Hoff *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 42, Cilt: XIV, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı, s. 83-102.

ÖZMEN, Abidin. (1947) “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, s. 238-245.

Tetkik Eserler

AYBARS, Ergün.(1998), *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 1998.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UMUM MÜFETTİŞLİKLERİ İLE
İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, (1939,) Hazırlayan: I. Genel Müfettişlik,
Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Teşrinisan, 1927.

Erzurum Dergisi, 19 Eylül 1935

GOLOĞLU, Mahmut. *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, (1974), Yol
Yayımları, Ankara.

KOÇAK, Cemil. (2003), *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları,
İstanbul.

TOKAY, Gül.(1995), *Jöntürk İhtilalinin Kökleri: 1903-1908*, Afa Yayınları,
İstanbul.

TUNÇAY, Mete. (2010), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin
Kurulması (1923-1931)*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Varlık Dergisi, 19 Eylül 1935.